

УДК 2-172.4:556.166]:39+2-264:316.722(100)
DOI: <https://doi.org/10.17721/sophia.2025.26.16>

Віталій ТУРЕНКО, д-р філос. наук, ст. дослідник
ORCID ID: 0000-0003-0572-9119
e-mail: vitali_turenko@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Юлія СЕРОВА, канд. філос. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-9211-8668
e-mail: sierova_yu@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОГЛЯД НА ВЗАЄМВІДНОСИНИ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ У ДОРОБКУ ДЕМОКРИТА: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА РЕКОНСТРУКЦІЯ

Вступ. Здійснено історико-філософську реконструкцію поглядів Демокріта на феномени батьківства та дитинства. Вихідним пунктом дослідження є амбівалентне ставлення мислителя до дітонородження, яке розглядається ним і як природна потреба живого, і як джерело численних страждань. Показано, що демокритівська концепція містить глибокий зв'язок біологічних інстинктів і культурних норм, а також окреслює важливі аспекти відповідальності батьків у вихованні майбутніх поколінь.

Методи. Застосовано доксографічний метод, а також історико-філософський, герменевтичний та етико-антропологічний підходи. Аналіз здійснено на основі фрагментів, збережених у творах Стобея, Климентя Олександрійського, Феодорита та інших авторів, а також у контексті порівняння з античною педагогічною та етичною традицією. Така методологія дозволила виявити як онтологічні виміри демокритівського вчення про дітонородження, так і соціально-культурні наслідки його бачення виховання й спадкування.

Результати. Підкреслено, що для Демокріта дітонородження є водночас природною необхідністю й соціальною умовністю: воно притаманне всім живим істотам, але в людини набуває форми культурної норми. Водночас філософ акцентує на ризиках і небезпеках батьківства, що можуть перешкоджати духовному самоздійсненню. У його висловлюваннях простежується подвійність оцінки: від визнання універсальності батьківського інстинкту до радикальної критики сімейних обов'язків як чинників, що відволікають від філософського життя.

Висновки. Визначено, що спадщина Демокріта щодо батьківства та виховання окреслює фундаментальні питання співвідношення природи і культури, інстинкту і морального вибору. Його вчення демонструє, що батьківство є не лише біологічним фактом, а й етичним завданням, пов'язаним із формуванням доброчесної особистості. Цей підхід зберігає актуальність і в сучасному гуманітарному дискурсі, адже висвітлює природу відповідальності, роль виховання та межі матеріального забезпечення у контексті становлення гармонійної особистості.

Ключові слова: Демокрит, батьківство, дитинство, історія філософії, етика, виховання, людина, антична філософія.

"παῖδος, οὐκ ἀνδρός τὸ ἀμέτρως ἐπιθυμεῖν"
Δημόκριτος [DK68 B70]

Вступ

У сучасних умовах зростає потреба у глибокому осмисленні витоків соціокультурних та етичних уявлень про феномени дитинства і батьківства, адже саме вони визначають стратегічні орієнтири виховання та формування людської особистості. Давньогрецька філософська традиція, зокрема погляди Демокріта, є надзвичайно цінним джерелом для розуміння природи людини, суспільних норм і моральних настанов. Його амбівалентне ставлення до дітонородження – як до природної потреби та водночас як до потенційного джерела страждання – демонструє складність античного бачення соціального буття, яке поєднує біологічну детермінацію з культурною умовністю. Це дозволяє простежити, як ще в V–IV ст. до н. е. окреслювались питання, актуальні й для сучасного суспільства: сенс батьківства, роль виховання та відповідальності у формуванні майбутніх поколінь.

Наукова актуальність дослідження зумовлена тим, що аналіз демокритівського вчення про дітей і батьківство дає змогу розкрити глибинні зв'язки між природними інстинктами, етичними орієнтирами та соціальною організацією. Через це звернення до етико-антропологічної проблематики Демокріта сприяє розширенню горизонту розуміння дитинства й батьківства в історико-філософському контексті.

Джерельною базою для історико-філософської реконструкції означеної проблематики слугували праці класичних авторів – Іоанна Стобея (Stobaios, 1823, 1824,

1825), Клементя Олександрійського (Alexandrini, 1857), Феодорита Кірського (Theodoret, 1904), а також зібрання фрагментів досократиків Дільса та Кранца (Diels, & Kranz, 1912) загалом і Демокріта за редакцією С. Лурії (Luria, 2016) зокрема. Також важливими для нас були праці західних антикознавців, у центрі уваги яких досліджувана проблематика (Edmonds, 2020; Johnson, 2020; Schofield, 2012; Therme, 2017; Berkel, 2020), хоча комплексного її аналізу в доробку засновника атомістичної школи фактично відсутні.

Зважаючи на наявні фрагменти праць досократика, можемо сформулювати **мету дослідження**: реконструкція та аналіз етико-антропологічних аспектів осмислення феномену дитинства і батьківства у філософії ранньогрецького мислителя, а також виявлення їх значення для подальшої традиції античної та сучасної гуманітарної думки.

Відповідно, означена мета передбачає розкриття і виконання таких **завдань**:

1) проаналізувати висловлювання Демокріта щодо природності та доцільності дітонородження, з'ясувавши їх зміст та місце в загальному контексті античної філософії;

2) розкрити уявлення мислителя про роль батька у вихованні дітей, зокрема про значення морального прикладу, праці та переконання у формуванні доброчесності та відповідальності;

3) визначити амбівалентність ставлення Демокріта до батьківства та простежити його вплив на подальші

© Туренко Віталій, Серова Юлія, 2025

філософські й культурні концепції виховання та осмислення дитинства.

Методи

Методологічною основою дослідження є комплекс взаємодоповнювальних підходів, які забезпечують багатовимірне осмислення етико-антропологічних аспектів концепції батьківства й дитинства у філософії Демокріта. Центральним виступає історико-філософський метод, що дозволяє реконструювати зміст і контекст висловлювань мислителя, відтворити їх логіку та місце в розвитку античної думки. У поєднанні з ним застосовано герменевтичний підхід, спрямований на інтерпретацію фрагментів Демокріта у світлі античної культурної традиції, семантичних відтінків давньогрецької мови та символіки понять, якими він оперує. Важливу роль відіграє також доксографічний метод, що забезпечує аналіз поглядів філософа на основі їх збереження у працях пізніших авторів – Стобея, Климента Олександрійського, Феодоріта Кірського та інших, – і дозволяє зіставити їх із ширшим контекстом античної педагогічної та етичної думки. Крім того, дослідження спирається на етіко-антропологічний підхід, який уможливує аналіз демокритівських уявлень про природу людини, її моральні обов'язки, соціальні ролі та ціннісні орієнтири у процесі виховання. Поєднання цих методів дозволяє виявити як онтологічні підвалини демокритівського вчення про дітонародження та виховання, так і соціокультурні наслідки його поглядів на відповідальність батьків, виховання добротності та взаємозв'язок природного інстинкту з культурною нормою.

Результати

Амбівалентність ставлення до дітонародження і батьківства. Проблематика дітонародження та батьківства належить до кола фундаментальних питань античної філософської думки, оскільки вона безпосередньо пов'язана з темами природи людини, продовження роду, обов'язку перед громадою та особистої відповідальності. У спадщині Демокріта з Абдер, мислителя V–IV ст. до н. е., знаходимо низку фрагментів, у яких відображено його ставлення до цього феномену.

У висловлюваннях Демокріта простежується подвійне ставлення до феномену дітонародження. З одного боку, він розглядає прагнення мати дітей як природну потребу, спільну для людини та тварини, адже турбота про потомство впливає з самої сутності живого й забезпечує відтворення роду. Водночас мислитель наголошує, що виховання дітей завжди пов'язане з непередбачуваністю: батьки переживають труднощі та страждання, а позитивні результати не є гарантованими. Саме тому Демокрит висловлює сумнів щодо доцільності дітонародження, вбачаючи в ньому більше небезпек і клопотів, ніж реальних благ. Подібну позицію приписують йому й пізні античні автори (Климент Олександрійський, Феодоріт), які підкреслювали, що філософи-атомісти – Демокрит і Епікур – розглядали шлюб та продовження роду як чинники, здатні відволікти від філософського життя та справжнього щастя.

У фрагменті, що дійшов до нас завдяки Стобею (Stobaios, 1824, IV 24, 33), Демокрит стверджує: "Здається, що мати дітей – одна з природних потреб людини як за природою, так і з огляду на давнє встановлення. Це ж можна спостерігати і у тварин. Насправді всі тварини виводять потомство відповідно до природи, а не заради будь-якої вигоди. Кожна тварина, щойно в неї народяться дитинчата, клопочеться і годує їх, не шкодуючи сил. Поки вони малі, батьки дуже турбуються про них і страждають, якщо з ними трапиться якесь нещастя. Така природа всіх живих істот; але в людини здавна

встановився ще й звичай, щоб діти вчиняли батькам щось добре" (*ἀνθρώποις τῶν ἀναγκαίων δοκεῖ εἶναι παῖδας κτᾶσθαι ἀπὸ φύσεως καὶ καταστάσεως τινος ἀρχαῆς. δῆλον δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ζώοις· πάντα γὰρ ἔγγονα κτᾶται κατὰ φύσιν ἐπιωφελείας γε οὐδεμιᾶς ἔνεκα· ἀλλ' ὅταν γένηται, ταλαίπωρῆ καὶ τρέφει ἕκαστον ὡς δύναται καὶ ὑπερδεδῶκε, μέχρι μικρὰ ἢ, καὶ ἦν τι πάθη, ἀνιάται. ἡ μὲν φύσις τοιαύτη πάντων ἐστὶν ὅσσα ψυχὴν ἔχει· τῷ δὲ δὴ ἀνθρώπῳ νομίζον ἤδη πεποιήται, ὥστε καὶ ἐπαύρεσίν τινα γίνεσθαι ἀπὸ τοῦ ἐκγόνου*).

Уже сама постановка питання засвідчує глибину мислительського підходу: дітонародження не розглядається як штучна домовленість чи суто соціальна конвенція, а визнається фундаментальною, майже онтологічною властивістю живого. Подібність із тваринним світом у Демокріта слугує аргументом на користь універсальності батьківського інстинкту – кожна жива істота прагне до відтворення, і це прагнення не потребує зовнішніх підкріплень. Таким чином він відзначає глибинний зв'язок людини з природою та спільність законів, що керують життям.

Водночас Демокрит наголошує: народження дітей, хоча й природне, не обов'язково приносить очікувані блага. Він зазначає, що всі тварини дбають про своє потомство, витрачають на нього сили, піклуються про виживання. Аналогічно й людина, природним чином залучена до цього процесу, переживає численні турботи, хвилювання та страждання. З одного боку, це свідчить про фундаментальну спорідненість людини з усім живим світом, про неможливість уникнути "законів природи", які спонукають до продовження роду. З іншого боку, мислитель підкреслює, що саме в людському суспільстві дітонародження пов'язане не лише з біологічними інстинктами, але й з "давнім встановленням", тобто культурною нормою, традицією, суспільним очікуванням: "дитинство в Греції не є особливим періодом, який асоціюється з невинністю та безтурботністю; навпаки, це своєрідний обов'язковий етап, під час якого природа лише розвивається, а людські якості є лише потенційними" (Laurent, 2017, p. 629).

Тому в поглядах Демокріта простежується перший важливий момент: істота, яка належить до світу живих, не може уникнути цієї потреби, однак сама цінність народження не є беззаперечною, а дитинство як таке "є процесом, порівнянним із проростанням. Подібно до садівника, який знає, що добре для росту рослини, і дає їй те, що потрібно для процвітання, вихователь повинен належним чином "годувати" дитину" (Therme, 2017, p. 640).

Водночас Демокрит убачає специфіку взаємовідносин батьків та дітей саме в людському вимірі. Взаємна турбота один про одного, притаманна стосункам батьків і дітей, слугує найвищою моделлю таких етичних зобов'язань. Зокрема, можна пригадати, як Ксенофонт зображує Сократа, який докоряє своєму синові Лампроклу за те, що той не виявив належної поваги до матері (Xen. Mem. 2.2.13; Arist. Ath. Pol. 55); стосунки дитини і батьків порівнюються з різноманітними іншими взаємними стосунками, у яких етично доречно добре поводитися з тими, хто добре поведився із тобою (Edmonds, 2020, p. 550).

Водночас, попри визнання природності прагнення до продовження роду, у низці інших фрагментів мислитель демонструє більш скептичну й навіть негативну оцінку батьківства. У Стобея (Stobaios, 1824, IV 24, 29) наводиться його вислів: "Виховання дітей – ненадійна справа: бо щастя досягається ціною боротьби і турбот, у разі ж невдачі страждання ні з чим не зрівнянне" (*τεκνοτροφή σφαλερόν· τὴν μὲν γὰρ ἐπιτυχίην ἀγῶνος μεστὴν καὶ φροντίδος κέκτηται, τὴν δὲ ἀποτυχίην*

ἀνυπέμβλητον ἔτερη ὀδύνῃ). Тут відображено глибоке розуміння ризиків, пов'язаних із вихованням: любов і турбота батьків можуть обернутися великими втратами й розчаруванням, якщо діти не виправдають сподівань.

Особливо тут привертає увагу іменник, який вживає досократик – "τεκνοτροφία", яке фактично протиставляється *παιδοτροφία*, яку пропагує софіст Антифонт (Antiphon, 87 B66 DK); радше йдеться про те, щоб дозволити дитині досягти кінця розвитку, без якого вона залишилася б неповною: "Природа та освіта – це дві дуже схожі речі. Адже дійсно, освіта перетворює людину, і ця зміна надає людині її природу" (Antiphon, 68 B33 DK). Тому логічно, що перша лексема зустрічається у Епікура (Fr.255), а друга – у Ксенофонта, Платона, Демосфена і Менандра (X.Oec.7.21; Pl.R.465c; D.22.65; 24.172; Men.Epit.37) (Liddell et al., 1940, pp. 1288, 1768).

У ще більш радикальній формі ця позиція простежується у фрагменті Стобея (Stobaios, 1824, IV 24, 31), де Демокрит висловлює переконання, що "не слід, на мою думку, рости дітей. Бо бачу, що з цим пов'язані численні й великі небезпеки й прикрощі, а блага – незначні й слабкі" (οὐ δοκεῖ μοι χρῆναι παιδας κτᾶσθαι· ἐν γὰρ παιδῶν κτήσει πολλοὺς μὲν καὶ μεγάλους κινδύνους, πολλὰς δὲ λύπας, ὀλίγα δὲ τὰ εὐχέλονται καὶ ταῦτα λεπτά τε καὶ ἀσθενῆ). Це судження на перший погляд суперечить попередньому твердженню про природність дітонародження. Утім, за цією амбівалентністю простежується більш глибока філософська інтуїція: природа спонукає до відтворення, проте мудрість і розсудливість вимагають ураховувати тягарі, які накладає батьківство на життя людини.

Така подвійність інтерпретується пізньоантичними авторами по-різному. Так, Климент Олександрійський у "Строматах" (Alexandrini, 1857, Strom. II, 138) наголошує, що Демокрит відкидає шлюб і народження дітей як заняття, пов'язані з численними клопотами і такими, що відволікають від більш важливих завдань – філософських і духовних пошуків. Подібної думки дотримувався і Феодорит Кірський у "Зціленні еллінських недуг" (Theodoret, 1904, Cur. XIII, 74), котрий підкреслював, що Демокрит і Епікур відмовлялися від сімейних обов'язків, оскільки вони суперечили досягненню вищого блага – атараксії, тобто душевної рівноваги й насолоди.

Відповідно, узагальнюючи, ми бачимо ставлення Демокрита до дітонародження позначене амбівалентністю: він одночасно визнає природну детермінованість цієї потреби й вказує на небезпеки, які вона спричинює для духовного самоздійснення. Для філософа, що прагне мудрості, турбота про дітей може стати перепорою на шляху до істини, тоді як для пересічної людини вона є елементом природного й культурного порядку.

Проблематика виховання дітей у Демокрита.

Особливе місце у фрагментах досократика посідає проблема виховання дітей. Демокрит підкреслює, що найважливішим надбанням для нащадків є не матеріальні багатства, а приклад мудрості й доброчесності батьків. Його вислів про те, що "благомисліє батька – найкраще наставлення для дітей" акцентує, що формування моральних якостей, почуття сорому і здатності до розумного вибору можливе лише через виховання, переконання і приклад, а не примус чи суворий закон. Водночас він застерігає: діти скупих людей, не маючи внутрішнього морального стрижня та власних ціннісних орієнтирів, ризикують втратити успадковане майно й зруйнувати батьківську спадщину. Таким чином мислитель проводить межу між справжнім вихованням, що ґрунтується на формуванні чеснот, і зовнішнім тиском чи матеріальною зацікавленістю.

У контексті античної педагогічної традиції цей погляд Демокрита перегукується з уявленнями Сократа та Платона про виховання як про процес формування доброчесності (ἀρετή). Проте, на відміну від ідеалізованого "філософського вихователя" у Платона, Демокрит конкретизує роль саме батька як головного наставника в родині. Його позиція виявляє своєрідний синтез природної і культурної детермінації: батько одночасно є носієм спадковості та провідником моральних норм.

Зокрема, в одному з фрагментів (Stobaios, 1823, II, 31, 57) Демокрит розгортає своє розуміння виховання, підкреслюючи, що без звички до праці діти не зможуть опанувати ні письмо, ні музику, ні гімнастику, ані головне – чесноту сором'язливості: "Якщо діти, привчені до праці, залишать її, то вони не зможуть навчитися ні грамоті, ні музиці, ні боротьбі, ані того, що найбільше підтримує чесноту – сором'язливості. Адже саме з цього здебільшого виникає почуття сорому" (ἔξω τί πως ἢ, πονεῖν εἰθισμένοι παῖδες ἀνιέντες οὔτε γράμματα ἀν μάθοιεν οὔτε μουσικὴν οὔτε ἀγωνίαν· οὐδ' ὅπερ μάλιστα τῆν ἀρετὴν συνέχει, τὸ αἰδέσθαι· μάλιστα γὰρ ἐκ τούτων φιλεῖ γίγνεσθαι ἢ αἰδώς). Тут мислитель поєднує кілька важливих складників: інтелектуальне навчання (грамота), естетичне виховання (музика), фізичний розвиток (гімнастика) та формування моральних чеснот (сором як внутрішній регулятор поведінки). Така комплексність вказує на його прагнення виховання гармонійну особистість, здатну не лише до знання, але й до морального самоконтролю.

Важливість виховання сором'язливості впливає ще з однієї відомої та фундаментальної для давньогрецької етики: "Ніхто не повинен відчувати сором перед іншими людьми більше, ніж перед собою (αἰδέσθαι ἑωυτοῦ), і не повинен бути більш готовим зробити поганий вчинок, якщо ніхто цього не бачить, ніж якщо всі його бачать; радше він повинен найбільше відчувати сором перед собою (ἀλλ' ἑωυτὸν μάλιστα αἰδέσθαι) і нав'язати закон своїй душі (τοῦτον νόμον τῆι ψυχῆι καθεσῆναι), щоб не робити нічого лихого" (Antiphon, B264 DK).

Як слушно підкреслює М. Джонсон: "у цій максимі присутні два вкрай парадоксальні поняття: "найбільше відчувати сором перед собою" та "нав'язати закон своїй душі". Зазвичай сором відчувається перед іншими людьми, а закони нав'язуються не ним самим собі, а законодавчим органом політичному органу. "Нав'язати закон своїй душі" для суб'єкта буквально означає діяти "автономно": буквально із самонав'язаним *nomos*" (Johnson, 2020, p. 230).

Тому і логічно, що у грецькій етиці саме αἰδώς (сором, благоговіння) розумілася як внутрішній моральний регулятор, що стримує людину від ганебних вчинків і сприяє гармонії суспільного співжиття. Демокрит, таким чином, передбачає важливі ідеї пізнішої античної й християнської етики, які також робитимуть акцент на внутрішніх мотивах, а не лише на зовнішньому законі. Отже, у педагогічній концепції Демокрита праця виступає не лише засобом здобуття матеріальних благ, а й основним інструментом виховання характеру. Лише через практику, через щоденне зусилля формується здатність дитини до самодисципліни, до розуміння межі між належним і неналежним, між достойним і ганебним.

Ще один важливий фрагмент (Stobaios, 1823, II, 31, 59) свідчить про те, що Демокрит віддавав перевагу вихованню через переконання і розумні доводи, а не через насильство чи зовнішній примус (*χρείσσων ἐπ' ἀρετὴν φαίνεται προτροπῆι χρώμενος καὶ λόγου πειθοῆι ἢ περ νόμω καὶ ἀνάγκῃ*). Такий підхід є надзвичайно сучасним, адже він базується на повазі до внутрішньої свободи дитини

та визнанні її здатності до раціонального вибору. Для Демокріта доброчесність, засвоєна під тиском, є крихкою й непридатною для справжнього життя, тоді як доброчесність, сформована через розуміння й переконання, стає частиною особистісної структури.

Тут можна простежити глибокий зв'язок із концепціями етичного виховання у Сократа та стоїків, які наполягали на необхідності самостійного усвідомлення блага. Водночас Демокрит виступає як своєрідний предтеча педагогічних ідей Нового часу, де особистісний розвиток і автономія індивіда стають ключовими цінностями. Його підхід перегукується із сучасними концепціями гуманістичної педагогіки, яка також наполягає на діалозі, роз'ясненні та вихованні через особистий приклад, а не через репресивні заходи.

Соціально-економічний вимір турботи про дітей. Слід зауважити, що у своїх афоризмах, що збереглися переважно у фрагментах, процитованих пізнішими авторами (Стобей, Клімент Олександрійський, Феодорит), Демокрит також пропонує низку міркувань про межі накопичення, безпеки спадкування та значення виховання у формуванні відповідального ставлення дітей до майна. Його позиція виражає специфічний соціально-філософський підхід, у якому поєднано прагматичний досвід грецького поліса та етичні настанови філософа, зосереджені на гармонії, міри та внутрішньому добробуті, адже на той час "батьки, вчителі та весь поліс невпинно піклуються про навчання та виправлення своїх дітей, поки вони живуть. Ця складна система соціалізації призводить до базового рівня арете серед усіх громадян" (Berkel, 2020, p. 80).

У фрагменті Стобея (Stobaios, 1825, III, 10, 64) Демокрит зазначає: "Надмірне накопичення грошей для дітей є приводом, що викриває властиву скупості вдачу" (*ἡ τέκνοις ἄγαν χρημάτων συναγωγή πρόφασις ἐστὶ φιλαργυρίας τρόπον ἴδιον ἐλέγχουσα*). Цей вислів показує, що філософ негативно ставився до прагнення батьків залишити своїм нащадкам надмірні матеріальні статки. На його переконання, така стратегія виходить не з істинної турботи про благо дітей, а радше з егоїстичного потягу до збагачення. Таким чином, у центрі критики Демокріта – підміна моральної відповідальності перед родиною прагненням до накопичення, що, зрештою, підриває духовну основу батьківсько-дитячих відносин.

Цікаво, що цей мотив знаходить паралелі в ширшій античній етиці. Наприклад, у стоїків надмірне багатство часто постає як джерело тривоги й внутрішньої несвободи. Для Демокріта ж воно є також чинником, що спотворює саме розуміння обов'язку перед нащадками: справжня батьківська турбота полягає не в тому, щоб залишити якнайбільший спадок, а в тому, щоб прищепити дітям уміння правильно користуватися тим, що вони мають.

Фрагмент Стобея (Stobaios, 1825, III, 16, 18) розкриває ще одну грань демокритівського бачення: "Діти скупих, стаючи невігласами, подібні до тих, хто йде по ножах: якщо випадково оступляться й не знайдуть, де поставити ногу, то гинуть. Адже важко влучити хоча б в одну слідину, бо залишено лише один відбиток ноги. Так само й ці діти: якщо зіб'ються зі сліду батьківського прикладу старанності й ощадливості, вони схильні до загибелі" (*τοῦ αὐτοῦ. οἱ τῶν φειδωλῶν παῖδες ἀμαθεῖς γινόμενοι ὡσπερ οἱ εἰς τὰς μαχαίρας ὀρώντες, ἢν ἐνὸς μόνου τύχῃ καταφερόμενοι, ἐνθα δεῖ τοὺς πόδας ἐρεῖσαι, ἀπόλλυνται· χαλεπὸν δὲ τυχεῖν ἐνός· τὸ γὰρ ἴχνος μόνου λείπεται τῶν ποδῶν· οὕτω δὲ καὶ οὗτοι, ἢν ἀμάρτωσι τοῦ πατρικοῦ τύπου τοῦ ἐπιμελοῦς καὶ φειδωλοῦ, φιλοῦσι διαφθεῖρεσθαι*).

Мислитель використовує яскраву метафору танцю між мечами, щоб показати, наскільки небезпечно для дітей отримувати значні матеріальні ресурси без належної підготовки. Без сформованих моральних і трудових навичок, без засвоєного "благомислія", вони ризикують використати спадщину нерозумно і зазнати краху. Таким чином, Демокрит не відкидає повністю ідею матеріального забезпечення дітей, але підкреслює, що без виховання та морального стрижня навіть найбільше багатство може стати згубним.

Додатково у Стобея (Stobaios, 1824, IV 26, 25) передано думку Демокріта, що, "якщо тільки можливо, треба розділити майно між синами і стежити, щоб вони, маючи на руках гроші, не зробили чогось нерозумного. Тоді діти стають значно ощадливішими і старанно змагаються один з одним у нагромадженні". Тут йдеться не про відмову від майнової підтримки, а про раціональну стратегію її надання. Поділ спадку за життя батька дає дітям можливість відчувати персональну відповідальність за власну частку майна, що стимулює їх до самостійності та дисципліни.

Подібна позиція перегукується з етикою "міри" (μέτρον), яку Демокрит послідовно підкреслював у своїй етико-філософській системі. Уникнення крайнощів – надмірного накопичення чи бездумної розтрати – є необхідною умовою не лише для збереження матеріальних благ, а й для формування врівноваженої особистості. У цьому сенсі економічний аспект тісно переплітається з етичним та виховним: багатство може бути корисним лише тоді, коли воно поєднується із розумом і вихованою моральною свідомістю.

Варто наголосити, що Демокрітова критика накопичення для дітей та його міркування щодо спадкування відображають ширший контекст античної соціальної думки. У грецьких полісах V–IV ст. до н. е. родина розглядалася як основна клітина політичного організму, але водночас надмірна концентрація багатства в руках окремих родів сприймалася як загроза громадянській рівності. Звідси й прагнення обмежити передавання надмірних статків дітям, адже це могло б призвести до зростання соціальної нерівності, породжувати ворожнечу й розкол у громаді.

Демокрит, акцентуючи на виховному вимірі батьківської відповідальності, фактично пропонує ранній варіант соціальної педагогіки, у якій завданням батька є не стільки нагромадження матеріальних ресурсів, скільки формування здатності дітей до розумного використання наявних благ. Такий підхід мав глибокий вплив на подальший розвиток античних та постантичних уявлень про виховання, які поступово відходили від ідеї спадкової заможності й зміщували акцент на індивідуальні заслуги, доброчесність і освіту.

Дискусія і висновки

Узагальнюючи результати дослідження, можна дійти висновку, що доробок Демокріта щодо проблематики дітонародження, батьківства та виховання розкриває складну й амбівалентну картину, в якій органічно поєднані природна необхідність і культурна умовність. З одного боку, він визнає універсальність прагнення до продовження роду як онтологічну властивість живого, а з іншого – наголошує на небезпеках, стражданнях та ризиках, що супроводжують батьківство, здатне відвернути людину від духовного самоздійснення. Водночас у його фрагментах чітко простежується думка, що головною спадщиною для дітей мають бути не матеріальні багатства, а приклад мудрості, доброчесності та благомислія батьків. Демокрит послідовно підкреслює значення праці

як основи формування гармонійної особистості, що опановує грамоту, музику, гімнастику та чесноти, зокрема *αἰδώς* – сором'язливість, яка постає внутрішнім моральним регулятором. Його переконання, що виховання має здійснюватися не через примус і закон, а через переконання та силу слова, перегукується з гуманістичними педагогічними концепціями Нового часу й сучасності. Водночас критика надмірного накопичення для дітей та застереження щодо небезпек спадкування без моральної підготовки виражають прагнення мислителя до гармонії між економічним і етичним вимірами сімейного життя.

Внесок авторів: Віталій Туренко – концептуалізація, методологія дослідження, Юлія Серова – висновки та емпірична база.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

- Alexandri, C. (1857). *Opera quae exstant omnia. Stromata I–IV. Quis dives salvetur. Fragmenta* (T. 1). J.-P. Migne.
- Berkel, T. van (2020). The Ethical Life of a Fragment: Three Readings of Protagoras' Man Measure Statement. In D. C. Wolfsdorf (Ed.), *Early Greek Ethics* (pp. 74–109). Oxford University Press.
- Diels, H., & Kranz, W. (1912). *Die Fragmente der Vorsokratiker* (Bd. 2). Weidmannsche Buchhandlung.
- Edmonds, R. (2020). The Ethics of Afterlife in Classical Greek Thought. In D. C. Wolfsdorf (Ed.), *Early Greek Ethics* (pp. 545–565). Oxford University Press.
- Johnson, M. R. (2020). The Ethical Maxims of Democritus of Abdera. In D. C. Wolfsdorf (Ed.), *Early Greek Ethics* (pp. 211–242). Oxford University Press.
- Laurent, J. (2017). L'enfance dans l'Antiquité. *Archives de philosophie*, 80(4), 629–632. <https://doi.org/10.3917/aphi.804.0629>
- Liddell, H. G., Scott, R., Jones, H. S., & McKenzie, R. (Eds.) (1940). *A Greek-English Lexicon*. Clarendon Press. <https://areopage.net/PDF/LSJ.pdf>
- Luria, S. (2016). *Democritus*. (C. C. W. Taylor, Trans.). Oxford University Press.
- Schofield, M. (2012). *Infancy and childhood in ancient Greek philosophy*. Hellenic Society. <https://www.hellenicsociety.org.uk/wp-content/uploads/2012/09/INFANCY-AND-CHILDHOOD-final.pdf>

Vitalii TURENKO, DSc (Philos.), Senior Researcher
ORCID ID: 0000-0003-0572-9119
e-mail: vitalii_turenko@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Yuliia SIEROVA, PhD in Philosophy, Assoc. Prof.
ORCID ID: 0009-0005-2065-505X
e-mail: NataliiaKaraulna@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

A VIEW ON PARENT–CHILD RELATIONSHIPS IN DEMOCRITUS' LEGACY: ETHICAL AND ANTHROPOLOGICAL DIMENSIONS OF REFLECTION

Background. The article presents a philosophical and ethical analysis of Democritus' views on the phenomena of parenthood and childhood. The starting point of the study is the philosopher's ambivalent attitude toward procreation, which he perceives both as a natural necessity of living beings and as a potential source of suffering. The author demonstrates that Democritus' concept reveals a profound interconnection between biological instincts and cultural norms, while also outlining significant aspects of parental responsibility in shaping future generations.

Methods. The research employs ethical-anthropological, historical-philosophical, and hermeneutical approaches. The analysis is based on fragments preserved in the works of Stobaeus, Clement of Alexandria, Theodoret, and other authors, and is conducted within the broader context of ancient pedagogical and ethical traditions. This methodological framework makes it possible to disclose both the ontological dimensions of Democritus' teaching on procreation and the socio-cultural implications of his reflections on upbringing and inheritance.

Results. The article substantiates that, for Democritus, procreation is simultaneously a natural necessity and a socio-cultural convention: it is inherent to all living beings, yet in human life it assumes the form of a cultural norm. At the same time, the philosopher emphasizes the risks and difficulties of parenthood, which may hinder an individual's spiritual self-realization. His reflections reveal a duality of assessment, ranging from the recognition of the universality of parental instinct to a radical critique of familial obligations as factors that distract from the pursuit of philosophical life.

Conclusions. The author concludes that Democritus' legacy concerning parenthood and education outlines fundamental issues regarding the relationship between nature and culture, instinct and moral choice. His teaching shows that parenthood is not merely a biological fact but also an ethical task, closely connected with the formation of a virtuous personality. In this sense, Democritus' reflections remain relevant in contemporary humanitarian discourse, as they highlight the nature of responsibility, the role of education, and the boundaries of material provision in the context of shaping a harmonious individual.

Keywords: Democritus, parenthood, childhood, ethics, education, human being, history of philosophy, ancient philosophy.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

- Stobaios, I. (1823). *Anthologion: Ioannis Stobaei Florilegium* (Vol. II). Bibliopolio Kuehniiano.
- Stobaios, I. (1824). *Anthologion: Ioannis Stobaei Florilegium* (Vol. IV). Bibliopolio Kuehniiano.
- Stobaios, I. (1825). *Anthologion: Ioannis Stobaei Florilegium* (Vol. III). Bibliopolio Kuehniiano.
- Theodoret. (1904). *Graecarum affectionum curatio*. B. G. Teubner.
- Therme, A.-L. (2017). Figures présocratiques de l'enfant. *Archives de philosophie*, 80(4), 633–657. <https://doi.org/10.3917/aphi.804.0633>

References

- Alexandri, C. (1857). *Opera quae exstant omnia. Stromata I–IV. Quis dives salvetur. Fragmenta* (T. 1). J.-P. Migne.
- Berkel, T. van (2020). The Ethical Life of a Fragment: Three Readings of Protagoras' Man Measure Statement. In D. C. Wolfsdorf (Ed.), *Early Greek Ethics* (pp. 74–109). Oxford University Press.
- Diels, H., & Kranz, W. (1912). *Die Fragmente der Vorsokratiker* (Bd. 2). Weidmannsche Buchhandlung.
- Edmonds, R. (2020). The Ethics of Afterlife in Classical Greek Thought. In D. C. Wolfsdorf (Ed.), *Early Greek Ethics* (pp. 545–565). Oxford University Press.
- Johnson, M. R. (2020). The Ethical Maxims of Democritus of Abdera. In D. C. Wolfsdorf (Ed.), *Early Greek Ethics* (pp. 211–242). Oxford University Press.
- Laurent, J. (2017). L'enfance dans l'Antiquité. *Archives de philosophie*, 80(4), 629–632. <https://doi.org/10.3917/aphi.804.0629>
- Liddell, H. G., Scott, R., Jones, H. S., & McKenzie, R. (Eds.) (1940). *A Greek-English Lexicon*. Clarendon Press. <https://areopage.net/PDF/LSJ.pdf>
- Luria, S. (2016). *Democritus*. (C. C. W. Taylor, Trans.). Oxford University Press.
- Schofield, M. (2012). *Infancy and childhood in ancient Greek philosophy*. Hellenic Society. <https://www.hellenicsociety.org.uk/wp-content/uploads/2012/09/INFANCY-AND-CHILDHOOD-final.pdf>
- Stobaios, I. (1823). *Anthologion: Ioannis Stobaei Florilegium* (Vol. II). Bibliopolio Kuehniiano.
- Stobaios, I. (1824). *Anthologion: Ioannis Stobaei Florilegium* (Vol. IV). Bibliopolio Kuehniiano.
- Stobaios, I. (1825). *Anthologion: Ioannis Stobaei Florilegium* (Vol. III). Bibliopolio Kuehniiano.
- Theodoret. (1904). *Graecarum affectionum curatio*. B. G. Teubner.
- Therme, A.-L. (2017). Figures présocratiques de l'enfant. *Archives de philosophie*, 80(4), 633–657. <https://doi.org/10.3917/aphi.804.0633>

Отримано редакцією журналу / Received: 11.08.25
Прорецензовано / Revised: 21.08.25
Схвалено до друку / Accepted: 10.09.25